

INTRODUCERE

1. Drepturile omului. — Noțiunea de «drepturi ale omului» este relativ imprecisă. «Știința drepturilor omului» este o ramură specifică a științelor umaniste, al cărui obiect este acela de a studia relațiile dintre oameni în funcție de demnitatea umană, pentru a determina ansamblul drepturilor și libertăților necesare dezvoltării personalității oricărei ființe umane⁽¹⁾. În cadrul drepturilor omului, noțiunea de demnitate este esențială, deoarece apare ca «principiu matriceal» prin excelență, ce constituie temelia drepturilor fundamentale⁽²⁾, respectiv rațiunea acestora de a fi⁽³⁾. Desigur, există și alte concepte fondatoare ale drepturilor omului, în particular

⁽¹⁾ R. Cassin, «Science des droits de l'homme: méthodologie et enseignement», Colloque de Nice 1971, RDH 1972, vol. V.

⁽²⁾ Noțiunea de «drepturi fundamentale» poate fi considerată ca fiind echivalentă celei de «drepturi ale omului», chiar dacă Curtea europeană a drepturilor omului a declarat tardiv «fundamentale» drepturile garantate prin Convenție: CEDO, 25 noiembrie 1997, *Zana c. Turcia*, Culegere 1997-VIII, 55. A se vedea și, mai recent: CEDO (Marea Cameră), 10 noiembrie 2005, *Leyla Sahin c. Turcia*, nr. 44774/98, nepublicată, 153.

⁽³⁾ B. Mathieu, Pour une reconnaissance de «principes matriciels» en matière de protection constitutionnelle des droits de l'homme, D. 1995, Chron., p. 211 și urm.; La dignité de la personne humaine: du bon (et de mauvais?) usage en droit positif français d'un principe universel, în «Le droit et l'être humain», PU Aix-Marseille, 1996, p. 245 și urm.; La dignité de la personne humaine: quel droit? Quel titulaire? D. 1996, Chron, p. 282 și urm. – Cu privire la legătura dintre demnitate și drepturile omului, cf. și B. Maurer, Notes sur le respect de la dignité humaine, *ibid.*, p. 202. Adde B. Maurer, Le principe du respect de la dignité humaine et la Convention européenne des droits de l'homme, La Documentation française, 1999; Y. Saint-Jours, Réflexion sur la dignité de l'être humain en tant que concept juridique du droit français, D. 1997 Chron., p. 61; M.-L. Pavia, Le principe de dignité de la personne humaine, în M.-L. Pavia, *Th. Revet* (Coord.), La dignité de la personne humaine, Economica, 1999, p. 3 și urm.; R. Koering-Joulin, La dignité de la personne humaine en droit pénal, în M.-L. Pavia, *Th. Revet* (Coord.), La dignité de la personne humaine, Economica, 1999, p. 67 și urm.; M.-L. Pavia, La dignité de la personne humaine, în R. Cabrillac, M.A. Frison-Roche, *Th. Revet* (Coord.), Libertés et droits fondamentaux, Dalloz, ed. a 12-a, 2006 p. 143 și urm.; D. Viriot-Barrial, Dignité de la personne humaine, Rép. pén. Dalloz V Dignité de la personne humaine; B. Edelman, La dignité de la personne humaine, un concept nouveau, D. 1997 Chron., p. 185 și urm.; S. Hennette-Vauchez, *Ch. Girard*, Voyage au bout de la dignité, Recherche sur le principe juridique de dignité de la personne humaine, GIP Justice, aprilie 2004.

libertatea⁽⁴⁾, și este cu siguranță dificil de a se măsura influențele respective. Cu toate acestea, noțiunea de demnitate a alimentat dintotdeauna filosofia drepturilor omului, cu toate că acest concept posedă o anumită autonomie juridică în raport cu drepturile fundamentale⁽⁵⁾: acestea se întemeiază pe valorizarea libertății omului, în timp ce demnitatea desemnează omul ca aparținând umanității⁽⁶⁾. Nu este mai puțin adevărat că demnitatea ființei umane este, prin excelență, un principiu fondator care traduce însăși esența concepției umaniste a conștiinței universale, care rezultă dintr-o exigență etică fundamentală⁽⁷⁾. Într-un mod mai puțin abstract, drepturile omului pot fi definite ca prerogative guvernate de reguli pe care o persoană le deține în relațiile cu particularii și cu Statul⁽⁸⁾.

Drepturi ale omului și îndatoriri ale omului. Se poate pune întrebarea dacă trebuie evocate exclusiv «drepturile» omului, fără referire la «îndatoririle» sale. Aceasta suscită dezbateri aprinse. Într-un studiu deosebit de interesant, autorii regretă concepția conform căreia îndatoririle sunt menținute întotdeauna în umbra drepturilor omului, precum o față ascunsă sau blamabilă a acestora. Adăugând termenul de «responsabilitate» perechii «drepturi – îndatoriri», autorii încearcă să restituie îndatoririlor statutul lor juridic. A se vedea *H. Dumont, F. Ost, S. Van Drooghenbroeck* (Coord.), *La responsabilité, face cachée des droits de l’homme*, Bruylant, 2005.

Punctul de plecare al oricărei reflecții între libertate și drept(uri) pare a se situa în idealism⁽⁹⁾: acesta exprimă importanța teoriilor dreptului natural din acest punct de vedere, și, de altfel, influența acestor teorii a fost considerabilă. Desigur, criticile pozitivistice au fost foarte dure: singurul drept care există fiind dreptul pozitiv, este inutil să căutăm originea drepturilor omului în dreptul natural. Însă remarcabila permanență a dreptului natural demonstrează vitalitatea teoriilor care încearcă să

⁽⁴⁾ *F. Terré*, Sur la notion de droits et libertés fondamentaux, în *R. Cabrillac, M.-A. Frison-Roche, Th. Revet* (Coord.), *Libertés et droits fondamentaux*, *op. cit.*, p. 3 și urm.

⁽⁵⁾ *Cf. B. Edelman*, La dignité de la personne humaine. Un concept nouveau, *D. 1997 Chron.*, p. 185 și urm.; *P. Pédrot* (Coord.), *Ethique, droit et dignité de la personne*, Economica 1999; *P. Martens*, Encore la dignité humaine: réflexions d’un juge sur la promotion d’une norme suspecte, în *Compendiu Lambert*, «Les droits de l’homme à l’aube du troisième millénaire», Bruylant, 2000, p. 561 și urm.; *P. Mistretta*, La protection de la dignité de la personne et les vicissitudes du droit pénal, *JCP 2005-I-100*, p. 15 și urm.: pentru autor, protejarea demnității umane considerată în individualitatea și singularitatea ei pare relativă, însă cea a speciei umane este mai eficace, deoarece apără ființa umană în esența sa și are rolul de suport biologic al acesteia.

⁽⁶⁾ *D. Gutmann*, Les droits de l’homme sont-ils l’avenir du droit?, *Compendiu F. Terré, L’avenir du droit*, PUF/Ed. Jurisclasseur 1999, p. 329 și urm., special p. 334.

⁽⁷⁾ *J.-J. Israël*, Droit des libertés fondamentales, LGDJ, «Manuel», 1998, p. 338. *Cf. și Th. Pech*, La dignité humaine, în «Le corps humain saisi par la justice», *Justices, Hors Série*, Dalloz, mai 2001, p. 90 și urm.; *M.-L. Pavia, Th. Revet* (Coord.), *La dignité de la personne humaine*, Economica, 1999.

⁽⁸⁾ *J. Mourgeon*, Les droits de l’homme, PUF «Que sais-je?», ed. a 6-a, 1996, p. 6. A se vedea, de asemenea, *M. Villey*, Le droit et les droits de l’homme, PUF «Questions», ed. a 3-a, 1998.

⁽⁹⁾ *Y. Madiot*, Droits de l’homme, Masson, ed. a 2-a, 1991, p. 17. Este de observat că, dacă referirea la drepturile fundamentale este idealistă, utilizarea acestora poate fi cinică: *E. Dreyer*, La fonction des droits fondamentaux dans l’ordre juridique, *D. 2005 Chron.*, p. 748 și urm.

lege drepturile omului de principii superioare⁽¹⁰⁾. Dacă este adevărat că libertățile depind de dreptul pozitiv⁽¹¹⁾, ar fi periculos ca drepturile omului să se întemeieze doar pe autoritatea statală, deoarece aceasta ar putea fi o poartă deschisă arbitrarului și totalitarismului. Drepturile omului relevă concepția dreptului natural după care omul, pentru că este om, posedă un ansamblu de drepturi inerente naturii sale⁽¹²⁾. Cu siguranță, o abordare extensivă a drepturilor omului pare a se impune.

Drepturile omului și principiile fundamentale de drept. În pofida similitudinilor, drepturile omului nu pot fi confundate cu principiile generale de drept: contrar acestora din urmă care, în pofida diversității lor, sunt totuși omogene în raport cu valorile care le inspiră, drepturile omului se caracterizează printr-o mare eterogenitate. Însă acest lucru nu împiedică defel o influență profundă în ordinea internă: principiile directe se afirmă, dând naștere unui «drept al drepturilor omului», la capătul unei veritabile reconstituiri (*M. Delmas-Marty*, Pour un droit commun, Seuil, 1994, p. 173). În mod paradoxal, pluralismul drepturilor omului generează un cadru juridic comun, fondator al unui sistem coerent și eficace. Totuși, armonia europeană nu implică o autentică unificare (*A.-J. Arnaud*, Pour une pensée juridique européenne, PUF, «Les voies du droit», 1991; *E. Morin*, Penser l'Europe, Gallimard, 1987; *M. Delmas-Marty*, Pour un droit commun, *op. cit.*, p. 240 și urm.): anumite diferențe trebuie să subziste. De aceea, chiar și în domeniul drepturilor omului se impune marja de apreciere a statului, tot astfel ca și posibilitatea de control a autorităților europene; căutarea acestui punct de echilibru este o necesitate pentru ca ansamblul sistemului european de protecție să fie viabil.

2. Metoda de analiză. — Drepturile omului au devenit referința obligatorie a oricărui discurs modern⁽¹³⁾. De aceea, este important de a preciza metoda noastră de analiză. Pe de o parte, se impune o anumită prudență, deoarece faptul că practic nu există niciun stat sau forță politică care să nu se pronunțe în favoarea apărării drepturilor omului⁽¹⁴⁾ trebuie să conducă la prudență: acest fapt care, a priori, ar trebui să liniștească, poate ascunde eventual o realitate mai puțin idilică, proclamarea unor principii majore nefiind uneori decât o fațadă, eficiența drepturilor proclamate fiind relativă. Pe de altă parte, demersul nostru, deoarece se dorește a fi științific, nu poate fi confundat cu un militantism oarecare «pro» sau «contra» drepturilor omului. Drepturile omului trebuie atunci să fie considerate mai mult juridice decât ideologice: faptul că aceste drepturi constituie acum o categorie juridică este semnul distinctiv al unei mutații profunde, semnificativă a unei treceri

⁽¹⁰⁾ *Y. Madiot*, Droits de l'homme, *op. cit.*, p. 21; *Adde Josserand*, De l'esprit des lois et de leur relativité, p. 275, unde libertatea apare ca fiind originea comună a tuturor drepturilor.

⁽¹¹⁾ *Cl.-A. Colliard*, Libertés publiques, Précis Dalloz, ed. a 8-a, 2005, nr. 11.

⁽¹²⁾ *F. Sudre*, Droit international et européen des droits de l'homme, PUF «Droit fondamental», ed. a 8-a, 2006, nr. 4, *in fine*.

⁽¹³⁾ *F. Sudre*, Droit international et européen des droits de l'homme, *op. cit.*, nr. 1; *M. Delmas-Marty et alii*, La perception des droits de l'homme dans la société contemporaine, RSC 1989, p. 35 și urm.

⁽¹⁴⁾ *R. Charvin, J.-J. Sueur*, Droits de l'homme et liberté de la personne, Litec, ed. a 3-a, 2002, nr. 4.

de la ideologie la drept⁽¹⁵⁾. Concepția ideologică a drepturilor omului nu mai este considerată importantă în Europa⁽¹⁶⁾, ceea ce este un lucru bun, deoarece ar fi fost supărător ca aceste drepturi să fie astfel constrânse, chiar manipulate: de aici înainte, miza în Europa este consolidarea unui concept pluralist caracterizat de principii directoare și de o anumită libertate lăsată statelor⁽¹⁷⁾. Dreptul european al drepturilor omului este în sfârșit privit ca o disciplină juridică de sine stătătoare: nu exista un moment mai potrivit pentru a depăși această limită și pentru a se elibera de orice abordări partizane. După cum a fost remarcat în mod judicios, evoluțiile recente au permis progresul considerabil de a elimina dezbaterile relativă la rolul Curții europene a drepturilor omului prejudeciile personale și reticențele politice care o îngreuiiau până atunci, plasând în sfârșit această dezbateră, precum în majoritatea țărilor vecine, pe planul tehnicii juridice⁽¹⁸⁾.

În privința drepturilor fundamentale, sunt posibile, fără îndoială, diverse abordări: filosofică, ideologică, politică și științifică. În ceea ce ne privește, deși suntem conștienți de interesul și de complementaritatea acestor diverse niveluri de analiză, ne vom orienta studiul asupra dreptului pozitiv al drepturilor omului, cu mecanismele de apărare care îi sunt specifice: prin urmare, va fi consacrată o abordare strict științifică, obiectul studiului nostru fiind dreptul pozitiv al drepturilor omului. Pe de altă parte, va fi analizată numai dimensiunea europeană a drepturilor omului, chiar dacă referirile la legislațiile interne și la alte texte internaționale sunt inevitabile. Studiul nostru se va întemeia, prin urmare, pe ansamblul reglementărilor juridice europene destinate să asigure libertatea și demnitatea ființei umane.

I.

Realitatea dreptului european al drepturilor omului

3. Consacrarea drepturilor omului. — Drepturile omului în Europa s-au afirmat progresiv, dar de o manieră atât de viguroasă, încât importanța lor este de acum considerabilă, iar influența lor, dincolo chiar de hotarele europene, incontestabilă. Fundamentul acestor drepturi există de multă vreme, dar nu este nicio îndoială că trauma generată de războaiele civile europene, care au provocat două războaie mondiale, cu cortegiul lor de orori și suferințe, a accelerat și consolidat acest proces. Dreptul european al drepturilor omului s-a impus cu putere și constituie de acum înainte un model, atât este de bine perfecționat și eficient acest sistem, în

⁽¹⁵⁾ M. Delmas-Marty, De la juste dénomination des droits de l'homme, Droit et Cultures, 35, 1998/1, p. 101 și urm.

⁽¹⁶⁾ M. Delmas-Marty, *ibid.* Această evoluție este liniștitoare, deoarece ideologia asociată universalismului poate da naștere totalitarismului. Cf. M. Delmas-Marty, L'humanité saisie par le droit, RETM 1997, p. 167 și urm., în special p. 169.

⁽¹⁷⁾ M. Delmas-Marty, De la juste dénomination des droits de l'homme, art. cit., p. 102 și urm.; Pour un droit commun de l'humanité, Textuel 1996; Les trois défis du droit commun de l'humanité, Unesco, 1998.

⁽¹⁸⁾ J.-P. Marguenaud, obs. în RTD civ. 2001, p. 439.

poșta anumitor lipsuri. Este adevărat că lupta pentru drepturile omului nu încetează niciodată, pentru că nimic nu este vreodată câștigat: această luptă este stânca lui Sisif, având în plus speranța⁽¹⁹⁾.

A. — Fundamentul protecției europene

Bibliografie

M. Abdallah-Preteille (Coord.), *Les droits de l'homme en Europe, 1789-1992*, CNDP, 1994; *A. de Baecque, W. Schmale, M. Vovelle*, *L'an I des droits de l'homme*, CNRS, 1988; *J.-M. Becet, D. Colard*, *Les droits de l'homme. I: Dimensions nationales et internationales*, Economica, 1982; *T. Buergenthal, C.-A. Kiss*, *La protection internationale des droits de l'homme*, Engel, 1991; *G. Cohen-Jonathan*, *La protection internationale des droits de l'homme: Europe, La documentation française*, 2007; *M. Delmas-Marty, C. Lucas de Leyssac*, *Libertés et droits fondamentaux, Introduction, textes et commentaires*, Seuil «Points», 1996; *M. Gauchet*, *La Révolution des droits de l'homme*, Gallimard, 1989; *J. Maritain*, *Les droits de l'homme et la loi naturelle*, l'Harmattan, 1945; *J. Morange*, *La déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, PUF «Que sais-je?», ed. a 3-a, 1993; *S. Rials*, *La déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, Hachette «Pluriel», 1988; *J. Robert, J. Duffar*, *Droits de l'homme et libertés fondamentales*, Montchrestien «Domat», ed. a 7-a, 1999, p. 89 și urm.; *J. Robert, H. Oberdorff*, *Libertés fondamentales et droits de l'homme, Textes français et internationaux*, Montchrestien, ed. a 4-a, 1999; *W. Schmale*, *Les droits de l'homme dans la pensée politique des Lumières*, în «L'an I des droits de l'homme», CNRS, 1989; *K. Vasak*, *Le droit international des droits de l'homme*, Rec. Cours La Haye, 1974; *Les dimensions internationales des droits de l'homme*, UNESCO, 1978; *J.-J. Vincensini*, *Le livre des droits de l'homme: histoire et textes*, Laffont, 1985; *G. Filibeck*, *Les droits de la personne humaine à la lumière du Concile Vatican II*, Compendiu Pettiti, Bruylant, 1998, p. 329 și urm.; *Ph. Ségur*, *La dimension historique des droits et libertés fondamentaux*, în *R. Cabrillac, M.-A. Frison-Roche, Th. Revet*, *Libertés et droits fondamentaux*, Dalloz, ed. a 12-a, 2006, p. 7 și urm.; *G. Israël*, *L'humanité des droits de l'homme*, Compendiu Cohen-Jonathan, Bruylant, 2004, p. 993 și urm.; *R.-S. Sirat*, *Paix et Tsedaga: valeurs antagonistes ou complémentaires*, Compendiu L.-E. Pettiti, Bruylant, 1998, p. 17 și urm.; *J. Touscoz*, *Les droits de l'homme en Europe*, Compendiu Boulouis, «L'Europe et le droit», Dalloz, 1991, p. 495 și urm.

4. Originile drepturilor omului în Europa. — Orice reflexie asupra originilor consacării drepturilor omului în Europa suscită controverse⁽²⁰⁾. Unii autori dau întâietate tradițiilor naționale, în special istoriei constituționale engleze⁽²¹⁾, Revo-

⁽¹⁹⁾ Discurs al domnului judecător Costa, vicepreședinte al Curții, Entretien du Conseil de l'Europe, ed. a 5-a, Strasbourg, 16 martie 2004. Din data de 19 ianuarie 2007, domnul Costa este președintele Curții europene.

⁽²⁰⁾ Asupra «miracolului» drepturilor omului care, în pofida tuturor obstacolelor, s-au născut și s-au dezvoltat, a se vedea *Y. Madiot*, *Droits de l'homme*, *op. cit.*, p. 5 și urm.; *Ph. Ségur*, *La dimension historique des droits et libertés fondamentaux*, în *R. Cabrillac, M.-A. Frison-Roche, Th. Revet* (Coord.), *Libertés et droits fondamentaux*, *op. cit.*, p. 7 și urm. și referințele.

⁽²¹⁾ Dezvoltarea drepturilor omului a mers mână în mână cu creșterea rolului parlamentelor și cu dispariția progresivă a absolutismului monarhic: *Y. Madiot*, *Droits de l'homme*, *op. cit.*, p. 8. A se vedea în special *Petition of Rights* (1628), *Actul Habeas corpus* (1679), *Bill of Rights* (1689). A

luției franceze⁽²²⁾, și chiar unor influențe externe precum Constituția Statelor Unite sau Revoluția din octombrie. Alții insistă asupra gândirii grecești⁽²³⁾, a filosofiei iluministe⁽²⁴⁾ și a raționalismului, sau chiar asupra doctrinelor socialiste⁽²⁵⁾. Cu siguranță, influențele sunt multiple⁽²⁶⁾, și, dacă rolul acestor factori diverși este mai mult sau mai puțin important, el este totuși real. Este evident că drepturile omului nu au apărut subit în Europa, și mai ales în Franța, la sfârșitul secolului al XVIII-lea⁽²⁷⁾, originile lor fiind mult mai vechi: aceste drepturi au apărut mai întâi în ordinea internă⁽²⁸⁾ și în alte ordini în mod dispersat, și apoi în ordinea internațională⁽²⁹⁾.

Nu poate fi negată influența religiilor, și în mod special a creștinismului, chiar dacă aceasta nu este exclusivă⁽³⁰⁾. Mesajul Bisericii a fost uneori denaturat, însă protecția drepturilor fundamentale este unul dintre elementele de bază ale acestui mesaj. Desigur, creștinismul nu a creat propriu-zis o concepție a drepturilor omului, însă temele pe care le-a dezvoltat, și care au fost în mare măsură reluate, și-au imprimat puternic marca lor asupra semnificației libertăților⁽³¹⁾. În conformitate cu învățăturile Bisericii, toți oamenii, deoarece sunt creaturi ale Domnului, au drepturile care țin de însăși natura lor și de relația personală pe care fiecare dintre ei o are cu Dumnezeu⁽³²⁾. Astfel, respectul pentru ființa umană implică pentru aceasta drepturi care decurg din demnitatea sa de om: aceste drepturi sunt anterioare

se vedea și *J.-J. Vincensini*, *Le livre des droits de l'homme: histoire et textes*, Laffont, 1985, p. 44 și urm.

⁽²²⁾ *S. Rials*, *La déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, Hachette «Pluriel», 1998, p. 115; *J. Morange*, *La déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, PUF «Que sais-je?», ed. a 3-a, 1993; *A. de Baecque*, *W. Schmale*, *M. Vovelle*, *L'an I des droits de l'homme*, CNRS, 1988; *M. Gauchet*, *La Révolution des droits de l'homme*, Gallimard, 1989.

⁽²³⁾ «Chrestomatie des droits de l'homme», *Politique*, 1960, p. 15 și urm.; *Aristotel*, *Discursul lui Andocide*, Despre mistere, secolul al V-lea î.e.n. De remarcat că, conform Antichității greco-romane, libertatea este de esență colectivă: orașul este cel care este liber, iar nu membrii săi cu titlu individual: *F. Rigaux*, *les fondements philosophiques des droits de l'homme*, RTDH 2007, p. 307 și urm., special p. 309.

⁽²⁴⁾ *W. Schmale*, *Les droits de l'homme dans la pensée politique des Lumières*, în «L'an I des droits de l'homme», CNRS, 1989, p. 332 și urm.; *Addé* aportul filosofilor și scriitorilor din secolul al XVIII-lea, cu deosebire Montesquieu, Rousseau sau Voltaire.

⁽²⁵⁾ *D. Owen*, *Les droits de l'homme*, Robert Laffont, 1978, special p. 26.

⁽²⁶⁾ *J. Touscoz*, *Les droits de l'homme en Europe*, Compendiu Boulouis, «L'Europe et le droit», Dalloz, 1991, p. 495 și urm.

⁽²⁷⁾ *M. Abdallah-Preteille* (Coord.), *Les droits de l'homme en Europe, 1789-1992*, CNDP, 1994, p. 7 și urm.

⁽²⁸⁾ A se vedea Magna Carta din 1215, acordată de Ioan fără de țară; Petition of rights din 1628; Habeas corpus din 1679; Bill of rights din 1689; Declarația drepturilor omului din 1789.

⁽²⁹⁾ Declarația universală a drepturilor omului din 1948; Convenția europeană a drepturilor omului din 1950; Carta socială europeană din 1961; Pactul ONU din 1966.

⁽³⁰⁾ Cf. în special Consistoriul central, *Les sources bibliques des droits de l'homme*, Curtea de casație, Paris, 2 decembrie 1998; *R.-S. Sirat*, Paix et Tsedaga: valeurs antagonistes ou complémentaires, Compendiu *L.-E. Pettiti*, Bruylant, 1998, p. 17 și urm.; A se vedea și: *V. Amirmokri*, *L'Islam et les droits de l'homme*, Presses de l'Université de Laval (Québec), 2004.

⁽³¹⁾ *Y. Madiot*, *Droits de l'homme*, *op. cit.*, p. 7.

⁽³²⁾ *J. Touscoz*, *Les droits de l'homme en Europe*, art. citat *supra*, p. 496; *G. Filibeck*, *Les droits de la personne humaine à la lumière du Concile Vatican II*, Compendiu Pettiti, *op. cit.*, p. 329 și urm.

societății și se impun față de aceasta, fundamentând legitimitatea morală pe care se întemeiază această autoritate; în definitiv, legea naturală este cea care exprimă demnitatea persoanei și determină baza drepturilor sale fundamentale⁽³³⁾. Cele zece porunci pun în lumină îndatoririle principale ale omului și, deci, indirect, drepturile fundamentale inerente naturii umane. Cu alte cuvinte, rolul Bisericii a fost esențial în constituirea drepturilor omului în Europa, cu atât mai mult cu cât se arată interesată de eforturile statelor în favoarea acestor drepturi⁽³⁴⁾. Rigoarea concepției catolice este seducătoare, deoarece apără drepturile ființei umane atât împotriva capriciilor indivizilor, cât și împotriva fluctuației conștiinței colective⁽³⁵⁾. În acești ultimi ani Biserica, și în special Papa Ioan-Paul al II-lea, a aprofundat noțiunea de drepturi ale omului, ceea ce prezintă un interes deosebit, deoarece aceste drepturi corespund unui drept natural obiectiv⁽³⁶⁾. În afara acestei doctrine oficiale, gânditorii creștini șlefuiseră deja noțiunea de drepturi ale omului: aceste două concepții sunt în mod evident apropiate, însă drepturile omului apar mai puțin ca îndatoriri către Dumnezeu decât ca drepturi către sine⁽³⁷⁾.

Influența franceză nu este, cu siguranță, exclusivă, însă merită a fi subliniată, Franța fiind în mod tradițional prezentată ca fiind patria drepturilor omului. Desigur, acest statut nu o împiedică să fie adesea condamnată de Curtea europeană a drepturilor omului⁽³⁸⁾, însă influența sa în domeniul drepturilor fundamentale este incontestabilă, în special începând cu secolul al XVIII-lea. Specificitatea ideologiei franceze a drepturilor omului ține în special de permeabilitatea sa față de dreptul internațional universal și european: după cum s-a remarcat, Franța se află în centrul unei mișcări care vizează punerea în aplicare a unui drept european al drepturilor omului, la crearea căruia participă și ale cărui constrângeri le acceptă⁽³⁹⁾.

Această materie este evolutivă și a cunoscut importante schimbări. Astfel, dacă în Europa protecția drepturilor omului era mai degrabă problema statelor decât a indivizilor, situația se schimbă în acești ultimi ani: faptul că, în cadrul mecanismului european de protecție, recursul individual a fost la origine facultativ, pentru a deveni, ulterior, obligatoriu, cunoscând de altfel un succes fulminant, este semni-

⁽³³⁾ Catehismul Bisericii catolice, Mame/Plon 1992, nr. 1956.

⁽³⁴⁾ J. Touscoz, *ibid.*; P. Valdrini, J. Vernay, J.-P. Durand, O. Echappé, *Droit canonique, Précis Dalloz*, ed. a 2-a, 1998, nr. 744; P. Meyer-Bisch (sub Coord.), *Les devoirs de l'homme: de la réciprocité dans les droits de l'homme*, Cerf 1989, nr. 168.

⁽³⁵⁾ Această concepție se demarcă, astfel, de dreptul natural subiectiv, pe de o parte, și de pozitivismul sociologic, pe de altă parte: G. Lebreton, *Libertés publiques et droits de l'homme*, Armand-Colin, Sirey, ed. a 7-a, 2005, p. 30.

⁽³⁶⁾ G. Lebreton, *ibid.*

⁽³⁷⁾ Cf. în special J. Maritain, *Les droits de l'homme et la Loi naturelle*, l'Harmattan, 1945.

⁽³⁸⁾ Cf. în special J. Vailhe, *La France face aux exigences de la Convention européenne des droits de l'homme*, Ministère de la Justice, La Documentation française, 2001, p. 43 și urm.

⁽³⁹⁾ R. Letteron, *L'universalité des droits de l'homme: apparences et réalités (L'idéologie des droits de l'homme en France et aux Etats-Unis)*, AFRI, 2001 p. 145 și urm., în special p. 146. Avem de-a face aici cu o diferență notabilă față de ideologia americană a drepturilor omului. Autorul adaugă (p. 163) că, dacă concepția americană se bazează în special pe filosofia politică americană sau indigenă, care poate avea vocația de a fi imitată, însă nu și internaționalizată de către instanțe obligatorii, concepția franceză a susținut instrumentele europene și se sprijină acum pe acestea pentru a-și moderniza propriul regim juridic, în pofida unor divergențe.

ficativ pentru această evoluție. De aici înainte, individul tinde să fie în centrul ideologiei drepturilor omului. Putem deci afirma că excepția a răsturnat principiul: nu doar recursul individual a devenit obligatoriu, dar, în plus, importanța sa cantitativă este invers proporțională celei a recursului etatic, care, fără să dispară, a devenit marginal. Această evoluție este cu atât mai interesantă cu cât este contrară spiritului redactorilor Convenției: aceștia se concentraseră asupra recursului statal, legitim în lumina preocupărilor lor, având în vedere că trebuia împiedicată orice reluare a încălcărilor grave și masive ale drepturilor omului comise în timpul celui de-al doilea război mondial. Fără îndoială că redactorii Convenției nu au luat în considerare examinarea aspectelor foarte sensibile ale procedurilor naționale⁽⁴⁰⁾.

5. Europeanizarea drepturilor omului. — În epoca contemporană, internaționalizarea – și mai ales europeanizarea – drepturilor omului a devenit rapid o realitate. Un prim pas decisiv privind ceea ce încă nu se numea protecția drepturilor omului a fost făcut la sfârșitul primului război mondial. Însă, o aprofundare semnificativă a acestei protecții s-a realizat după cel de-al doilea război mondial. Crearea Consiliului Europei a fost ocazia unui avans spectaculos în garantarea internațională a drepturilor omului⁽⁴¹⁾, scopul său fiind, îndeosebi, de a salvagarda și dezvolta drepturile omului și libertățile fundamentale⁽⁴²⁾. În Europa, drepturile omului vor cunoaște însă alte dezvoltări importante, inclusiv în afara acestei instituții, și în special în dreptul comunitar⁽⁴³⁾.

Dacă noua entitate europeană a suscitât entuziasm, este sigur că a produs, de asemenea, și neliniști: sporirea libertăților economice în ordinea comunitară putea face ca Europa să se teamă de anumite consecințe ale acestui fapt, în special cu privire la drepturile fundamentale. Teama este legitimă, cu atât mai mult cu cât drepturile omului în Uniunea Europeană au limitat competența comunitară, în loc să o lărgescă. Or, cea mai bună metodă de a lupta împotriva efectelor nefaste ale integrării economice și sociale este apărarea drepturilor omului⁽⁴⁴⁾. Este adevărat că au fost luate diverse inițiative, însă, în starea de lucruri actuală, nu există texte comunitare specifice pentru drepturile omului care să fie constrângător pentru state. Desigur, activitatea Curții de Justiție a Comunităților Europene este deosebit de importantă, și se prefigurează o evoluție în sensul unei importante luări în considerare a drepturilor fundamentale, însă destule incertitudini subzistă.

⁽⁴⁰⁾ P.-H. Imbert, *Le cinquantenaire de la Convention européenne des droits de l'homme*, Interview par P. Rance, D. 2000, nr. 40, p. V.

⁽⁴¹⁾ P. Wachsmann, *Les droits de l'homme*, Dalloz «Connaissance du droit», ed. a 4-a, 2002, p. 25; *Libertés publiques*, Cours Dalloz, ed. a 3-a, 2000. Convenția europeană a drepturilor omului este, în mod evident, un produs al istoriei: J.-F. Flauss, *L'histoire de la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme*, RTDH 2006, p. 5 și urm.

⁽⁴²⁾ Art. 1 din Statutul Consiliului Europei, 5 mai 1949.

⁽⁴³⁾ Cf. în special E. Picard, *L'émergence des droits fondamentaux en France*, AJDA, 1998, nr. special «Les droits fondamentaux», p. 6 și urm.

⁽⁴⁴⁾ A. Cassese, A. Clapham, J. Weiler, *Quels sont nos droits? Un programme d'action en matière de droit de l'homme*, în «Human rights and the European community: methods of protection», Nomos Verlagsgesellschaft, 1992, p. 78 și urm., în special p. 79.

Internaționalizarea drepturilor omului s-a impus, prin urmare, progresiv, în pofida anumitor reticențe ale statelor⁽⁴⁵⁾. Însă este adevărat, de asemenea, că, uneori, evoluțiile lente sunt cele mai durabile, iar integrarea legalității internaționale în practica judiciară a statelor europene este, de acum, o realitate. Eficacitatea dreptului internațional al drepturilor omului este incontestabilă⁽⁴⁶⁾, și, mai specific, protecția europeană din cadrul Consiliului Europei apare ca fiind una dintre cele mai bune pe plan mondial, cu toate limitările sale.

Laboratorul european. Europa, în diversitatea sa, a devenit progresiv un formidabil laborator de experimentare, îndeosebi pe planul drepturilor omului și al necesității de a reinventa un drept comun, adică un «pluralism juridic ordonat» (*M. Delmas-Marty, Pour un droit commun de l'humanité, Textuel, 1996, p. 225*). Coexistența ordinilor europene este în același timp o realitate și o provocare, dar nu există îndoială că drepturile omului reprezintă un element important de armonizare și de apropiere, nu numai pe plan statal, dar și în ceea ce privește Consiliul Europei și Uniunea Europeană. Deși, cu siguranță, armonizarea este de dorit, orice uniformizare este respinsă: noțiunea de Europa trebuie să fie concepută «conform unei complexități multiple și depline» (*E. Morin, Penser L'Europe, Gallimard, 1987*). În acest sens, și în pofida numeroaselor dificultăți care subzistă, este evident faptul că drepturile omului pot ajunge să joace un rol determinant în Europa: după cum s-a remarcat, drepturile fundamentale nu au numai o funcție de protecție a individului, ci și o funcție care se raportează la ordinea politică, deoarece reprezintă judecăți comune în materie de ordine și valoare ale unei societăți care încearcă să-și găsească o nouă identitate europeană (*M.-A. Dauses, La protection des droits fondamentaux dans l'ordre juridique des Communautés européennes, Rev. aff. eur. 1992, nr. 4, p. 9*). Mai exact, rolul Convenției europene a drepturilor omului nu constă doar în compatibilizarea normelor: aceasta îndeplinește și o funcție proprie de legitimitate, pornind de la un ansamblu de valori care se impun atât judecătorului, cât și legiuitorului, care «supradetermină normele juridice», constituind prin aceasta referința ultimă (*M. Delmas-Marty, Pour un droit commun, op. cit., p. 243*). În

⁽⁴⁵⁾ *R. Charvin, J.-J. Sueur, Droits de l'homme et liberté de la personne, op. cit., p. 50 și urm.* Astfel, Franța nu a ratificat Convenția europeană a drepturilor omului decât la 20 de ani de la intrarea sa în vigoare (3 mai 1974), și a fost necesară apariția Decretului nr. 81-917 din 9 octombrie 1981 pentru a accepta recursul individual. Printre obstacolele invocate atunci împotriva ratificării, le vom reține pe cele referitoare la laicitatea statului (problema subvențiilor pentru școala liberă) sau la aplicarea Convenției pe Teritoriile de dincolo de mare. Putem cita, de asemenea, evenimentele din Algeria (teama guvernului francez de numeroase cereri introduse la Strasbourg, în cazul ratificării), precum și monopolul ORTF, sau puterile depline stauate de art. 16 din Constituție. Deoarece majoritatea acestor obstacole a dispărut, ratificarea a fost posibilă, însă cu unele rezerve.

⁽⁴⁶⁾ *Y. Madiot, Droits de l'homme, op. cit., p. 97.* Cu privire la dreptul internațional al drepturilor omului, a se vedea în special: *G. Lebreton, Libertés publiques et droits de l'homme, op. cit., p. 230*; *P.-M. Dupuy, Droit international public, Dalloz, ed. a 8-a, 2007*; *P. Wachsmann, Les droits de l'homme, op. cit.*; *J.-M. Becet, D. Colard, Les droits de l'homme, Economica, 1982*; *K. Vasak, Le droit international des droits de l'homme, Rec. Cours La Haye, 1974, p. 333 și urm.*; *K. Vasak (Coord.), Les dimensions internationales des droits de l'homme, UNESCO, 1978*; *J. Robert, H. Oberdorff, Libertés fondamentales et droits de l'homme, Textes français et internationaux, Montchrestien, ed. a 6-a, 2004*; *J. Robert, J. Duffar, Droits de l'homme et libertés fondamentales, Montchrestien «Domat», ed. a 7-a, 1999, p. 89 și urm.*; *M. Delmas-Marty, C. Lucas de Leyssac, Libertés et droits fondamentaux, Introduction, textes et commentaires, Seuil «Points», 1996*; *R. Ergéc, Protection européenne et internationale des droits de l'homme, Bruylant, 2004.*

privința Uniunii Europene, putem observa, de asemenea, că drepturile fundamentale nu au ca unică funcție protecția individului, deoarece privesc și ordinea politică referitoare la noua identitate europeană (*M.-A. Dausés, La protection des droits fondamentaux dans l'ordre juridique des Communautés, art. cit., p. 20; J. Verges, Droits fondamentaux et droits de citoyenneté dans l'Union, Rev. aff. eur. 1994/4, p. 75 și urm.*).

B. — Importanța protecției europene

6. Aspecte europene ale drepturilor omului. — Protecția drepturilor omului în Europa a prilejuit aplicarea unor sisteme deosebit de dezvoltate. Cu toate acestea, schimbările actuale în Europa, mai ales după căderea zidului Berlinului și prăbușirea comunismului, riscă să antreneze o evoluție profundă, putând ajunge chiar până la modificarea catalogului european al drepturilor fundamentale. În cadrul Europei mari, marcată de aceeași cultură, dar și de tradiții diferite, trecute sau prezente, atât pe plan politic și economic, cât și pe plan religios, o evoluție a mecanismelor de protecție a drepturilor fundamentale este probabilă. S-ar putea chiar să asistăm la o consolidare a acestor drepturi printr-o apropiere a imperativelor, fiind de altfel adevărat că Europa occidentală a pus accentul mai ales pe drepturile civile și politice, în timp ce «cealaltă» Europă a insistat mai mult pe drepturile economice și sociale. Această dublă abordare se impune: trebuie să existe o legătură indivizibilă, pe de o parte, între drepturile civile și politice și, pe de altă parte, drepturile economice și sociale. Dreptul la demnitate implică posibilitatea de a trăi în anumite condiții: în consecință, sărăcia extremă și excluderea socială care decurg de aici reprezintă o provocare pentru drepturile omului⁽⁴⁷⁾.

În Europa s-au consacrat diferite sisteme de protecție a drepturilor fundamentale, unele fiind mai constrângătoare decât altele pentru state. Au fost elaborate numeroase texte pentru a consolida garanțiile fundamentale. Din acest punct de vedere au intervenit, de asemenea, și judecătorii europeni, amplificând adesea mișcarea de protecție, în pofida limitelor acțiunii lor.

Valori comune și identitate europeană. O veritabilă identitate europeană poate fi făurită cu adevărat printr-un pact în jurul unor valori comune. După cum s-a evidențiat, identitatea europeană va ajunge la o înflorire deplină și se va organiza cu națiuni și regiuni, pentru a forma un concept multiform și variat, care va reprezenta de asemenea forța și specificitatea sa, numai printr-o comunitate de valori liber consimțite (Colocviu asupra identității europene, *L'Europe demain: communauté de destin ou destinée politique commune*, Strasbourg, aprilie 2002). Europa trebuie, cu siguranță, să fie unită în diversitate: de aceea, identitatea europeană va fi în mod necesar diferită de identitățile naționale și va întări sentimentul de apartenență la Europa.

⁽⁴⁷⁾ Din acest punct de vedere, asistăm la o conștientizare, atât pe plan internațional (Comitetul ONU pentru drepturile omului, *Droits de l'homme et extrême pauvreté*, 1990), cât și intern [*Cf. în ceea ce privește Franța: CNCDH, Exclusion et droits de l'homme, La Documentation française, 1992, p. 475*]. *Cf. infra*, notele 73 și 91.